

HÂFİZ'İN SANAT ÜSLÛBU VE KURAN*

Bahâeddîn HURREMŞÂHÎ

Çev: Arş. Gör. Ahmet TANYILDIZ**

ÖZET

Hâfız-ı Şîrâzî'nin, şiirlerini kaleme alırken Kuran-ı Kerim'den etkilenip etkilenmediği, merak edilen ve tartışılan bir konudur. Yazar bu çalışmada Hâfız'ın konu ve şekil itibarıyla Kuran'dan etkilendiğini belirtmiştir. Kuran sûreleri ve Hâfız'ın gazelerinde farklı ve çeşitli konuların bir araya getirilip muhataba sunulmasını ise bir eksiklik değil, üslûp özelliği olarak görmüştür.

Anahtar Kelimeler: Kuran, Hâfız-ı Şîrâzî ve Divanı.

HÂFİZ'S STYLE OF ART AND THE QURAN

ABSTRACT

It is still discussed whether Hâfız-ı Şîrâzî was influenced by The Quran when writing his works. The author agrees with the idea that Hafız was influenced by The Quran in terms of subject matter and form. Furthermore, he does not see the fact that different and various subject matters were gathered and presented to the audiences in Hafız's lyrics and the Quran as poorness. He rather concerns it as a feature of style.

Key Words: Quran, Hâfız-ı Şîrâzî and His Divan.

Hâfız ve Kuran'dan söz açıldığı zaman, genellikle -belki sadece- akla gelen ilk nokta, Hâfız'ın, Kuran ayetleri ve mazmunlarından yaptığı iktibas meselesidir. Örneğin; Hâfız, سلام فيه 1 cümlesini Kadr Sûresi'nden ve "Her olgunluğunun sonu yokluk olmayan kim vardır" cümlesini كل شيء هالك الا وجهه 2 cümlesini "Âsumân emanet yükünü çekemedi" cümlesi de انا عرضنا الامانة على السموات 3 cümlesini de 3 ayetine işaret eder. Bu alanda geniş araştırma ve incelemeler yapıldığı için bu makalede yukarıda belirtilen türden bir tesir ve etkilenmeye işaret edilmemiştir.⁴ Burada sözü edilen konu

* Bu makale, "Temâşâgeh-i Râz /Hâfız'ın Gerçek Çevresini, Konularını Tanıma ve Anlama Üzerine", (Haz.: Murtazâ Mutaharrî), 1. Baskı, Tahran, 1359. adlı eserde yayınlanmıştır.

** **Bozok Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, ahmedesad@gmail.com**

¹ "O gece, fecrin doğuşuna kadar esenlik vardır." (Kadr, 5). (Metindeki ayet mealleri "Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meali, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1993" kaynağından alınmıştır.)

² "O'nun zatından başka her şey yok olacaktır." (Kasas, 88).

³ "Biz emaneti, göklere ve yere teklif ettik de..." (Ahzab, 72).

⁴ Özellikle Pertev Ali'nin, Hâce'nin Akide ve Fikirleri, Tahran, Endişe, 1358" kitabının "Hâce-i Şîrâz'ın Kuran-ı Mecid, İşaretler, Hadisler ve Hadislerden Alıntıları" bölümüne ve Dr. Abdü'l-Huseyn Zerrinküb'un yazdığı Ez Küçe-i Rindân (2. baskı, Tahran, Ceybi,

sı gelecektir.

Kuran ve Hâfız Divanı anlam yönünden birbirine benzer. Çabuk tanınır ve fark edilir ama geç anlaşılırlar. Bir iki okuyuşla – özellikle eğer kalp huzuru ve yakınlaşma niyetinden başka bir şey varsa- onların derununa inilemez. Senâî bu konuda:

عروس حضرت قران نقاب آنگه بر انداز / که دار الملك ايمان را مجرد بيند از غوغا⁵

der. Diğer taraftan her ikisi de çok kolay bir okunma özelliğine sahiptir. Kuran'ı ve Hâfız Divanı'nı veya her ikisini de okuyabilen birçok kimse, başka hiçbir şey (gazete vs.) okuma ihtiyacı hissetmez. Bazı okur yazar olmayan kimseler arasında Kuran'ı ve Hâfız Divanı'nı ezberleyen ve bakarak okuyamayanlar da vardır.

Kısaca bu iki ünlü kitap, özellikle ilk defa okunduğu zaman düzensiz, deyim yerindeyse daldan dala atlıyor gibi görünür. Ama sıradan olmayan bir okuyucu; anlayış güzelliği, sadık bir niyetle ve bu iki kitapla diğer kitaplar arasındaki klişeleşmiş mukayeseleri kaldırarak okursa; sözü edilen kitapların seci, kafiye, vezin ve tekrar gibi özellikleri ortaya çıkar. Dağınıklık, nazım yokluğu ve dış görünüşteki aksaklıklar kaybolur. Her iki kitaptaki bu zahiri dağınıklık, araştırmacılar tarafından fark edilmiş ve üzerinde çalışılmıştır. Şimdi araştırmacıların bu iki kitapta bulunan görünüşteki dağınıklık hakkında söylediklerini nakledeceğiz.

Hâfız'ın Sanat Üslubu

Esasen, kasidelerin tegazzül bölümünden ortaya çıkmış olan gazel, başlangıçta örneğin Enverî, Senâî, Attâr ve Mevlânâ'da akıcı bir mana ve bütünlüğe sahiptir. Bu akıcılık Hâfız'dan önce, zirvedeki İranlı gazel şairlerinde, yani Sadî'den bu yana fazlasıyla korunmuştur. Hâfız, diğer bütün şairlere oranla, Sadî'den fazla

1356) adlı kitabın "Sürûd-ı Zühre" bölümüne bakılabilir. Ayrıca bk. Murtaza Zargamfer, Hâfız ve Kuran(Hâfız'ın Kuran Ayetlerine Uyarlaması), Tahran, Sâib, 1365, s. 85.

⁵ "Hazreti Kuran gelini, nikâbını aradan kaldırdığı zaman başşehir, imanı karmaşadan mücerret olarak görür."

etkilenmiş, yüzden fazla gazelde onu izlemiş, birçok mazmununu iktibas etmiş ve birkaç mısraını da hiç değiştirmeden kendi gazelleri arasına eklemiştir. Ancak, sözünün dokusundaki anlam çeşitliliği bakımından Sadî'nin sözü ile en ufak bir benzerlik yoktur. Arberry, Hâfız'ın asıl inkılabının gazelde olduğunu söyler. Bunu sırası gelince nakledeceğiz. Habîbü's-siyer sahibi Handmîr ise şöyle der:

“Hâce Şemseddin Muhammed Hâfız-ı Şirâzî'nin, belâgat ve fesâhati; deyim ve atasözlerini kullanmadaki sonsuz gücü ve şöhreti sebebiyle, sanatlı söz söyleme hususunda tanınmaya ihtiyacı yoktur. “Dolunayın görünmesi için geceye ihtiyaç yoktur.” Derler ki: Bir gün Şah Şucâ, Hâfız'ı muhatap alarak “Gazellerinizden hiçbiri başlangıçtan sona kadar (matladan maktaya) bir tarz üzerine gitmiyor. Belki her gazelin üç dört beyti şarabın tarifi üzerine, iki üç beyti tasavvuf hakkında, bir iki beyti de sevgilinin yüzü hakkındadır. Bir gazeldeki bu çeşitlilik belâğelerin yoluna aykırıdır.” der. Hâce Hâfız da “Şahın mübarek ağzından dökülen sözler bütünüyle doğrudur. Bununla beraber Hâfız'ın şiiri göklerde şöhret bulmuş, diğer meslektaşlarının nazmı, o aslan kapısından içeri adım bile atamıyor.” diye cevap verir.⁶

Hâfız gazellerinin beyitlerinde görünürdeki bu dağınıklık, onun sanatının açıklaması ve kanıtıdır. İleride ona açıklık getireceğiz. Beyitlerin bazısı hakkında ilginç teoriler ileri sürüle gelmiştir. Kimileri bunu, Hâfız'ın sanat ve şiirinin eksikliği olarak kabul ederek kâtip ve müstensihlerin hiç sorumlu olmadıklarını zanneder. Bu şiir tanımayan garazkâr kişiler, Hâfız'ın gazellerindeki beyitlerin yüceliğini, mantıklılık ve düzeni tam tersi bir şekilde değerlendirmişlerdir. Hâfız Divanı üzerinde çalışan bir araştırmacı bu konuda şöyle yazar:

“Bu satırların yazarına göre, Hâfız Divanı'na gelen en büyük zarar, gazel ve beyitlerin düzen ve sürekliliğinin birileri tarafından bozulmuş olmasıdır. En birinci ve en önemli sıkıntı olan bu sorun, her gazelin bütün beyitlerinin ilk şekliyle ve mantıklı bir devamlılıkla düzenleme yoluyla kaldırılabilir. Yapılması gereken iş, çok sayıda “Çünkü, niçin, eğer ve acaba” gibi kavramlarla, muhtelif ihtimal ve karşılaştırmalarla, ilerlemeler ve sayısız geri dönmeler gibi birçok şartla beyitleri yeniden şekillendirmektir.”⁷

⁶ Kâsım-ı Gani, Hâfız'ın Eserleri Fikirleri ve Halleri Üzerine, 1. cilt, “Hâfız Asrının Tarihi veya Fars Tarihi, Ekler ve 8. Asırda Komşu Eyaletler, 3. baskı, Tahran, Zevar, 1356.

⁷ Ahmed-i Şamlu, Hâfız-ı Şirâzî, Tahran, 1354, s. 27.

Bendenize göre Hâfız Divanı'na nispet edilmiş olan bu kusur, aşırı derecede mübalağalı ve asılsızdır. Onu kaldırmak için teklif edilmiş yöntem de anlaşılır değildir. Bu yüzden, bir mübalağaya diğer bir mübalağa ile cevap vermiyorum. Burada ayrıca, Hâfız Divanı'nı tashih eden sanatkarların, başına buyruk çalışmalarının tamamıyla ortadan kalkmadığına inanıyorum. Onun için makul olmak ve bunların önemini anlamak gerekir. Hâfız, kâtiplerin ona kin güdecekleri kadar ihtiyatsız ve saçma sözler söylememiştir. Hâlbuki kâtipler, bu dağınıklıktan dolayı, çok az gayret göstererek bıkkın bir şekilde, doğallığa uygun yorucu ve sıkıcı bir meşguliyetle her beyit ve satırı mekanik bir şekilde aynen yazdılar. Onlarda gönül, zihin ve zevk kalmış olsaydı, ihtimal sadece kelime ve tabirler değişirdi-yanlış okuma, bozma ve kasıtlar da ilavesi-. İnatla beyitlerin yeri değiştirilmeseydi orijinalliğini koruyarak istinsah edilmesi zor olmazdı. Kâtipler bu bakışla, yani şüpheli ve dağılmış fikirlerle nasıl bilerek ve ispatlı bir şekilde beyitlerin yerlerinin farkına varırlar veya beyitleri yerli yerine koyabilirler?

Kâtiplerin, gazel beyitlerinin yerlerini değiştirme ihtimalinin - özellikle kasıtsız yer değiştirmelerin- son bulmadığına inanıyorum. Uygun şart ve sınırlarda muhtemeldir. Mevcut divanlarda gazellerin sürekli farklılaşması -eğer bizzat Hâfız tarafından düzenlenmemişse- buna şahittir. Hâfız'ın her gazelinin bir nüshası levh-i mahfuzda vardır. Beyitleri dikkatli, sürekli ve mantıklıdır; ama yoldan çıkarılmıştır.

Hâfız, "Bir gazelin bütün beyitlerini veya birkaç beytini tam anlamıyla söyleyebilsem diğer şiirlerin hepsini geçer." der. Hâfız şiirde; şaraptan, hakikatten, zühdden, nasihatten, şeriattan, yerden, âsumândan, şafaktan, felekten, Şirâz'dan, hayattan, ölümden, hayat ganimetinden (ömür), ömrün itibarsızlığından, aşktan, ilimden, akıldan, dostluktan, doğruluktan, mestlikten, idarî ve şer'î hâkimlerden, din ve dünya bağlılarından, fahişelerden, yasakçılardan, tekkeden, meyhaneden, mescitten, seccadeden, hırkadan, hurafelerden, fakırdan, kitaptan, medrese ve derslerinden, nesrin, süsen, bağ ve ovalardan, yeşillikten yıldızlara kadar her şeyden bahseder. Ve çoğunlukla tek bir gazelinde bütün kevn ü mekan hakkında söz söyler. Düzen, süreklilik ve mantıklılık açısından kalıcı değildir. Bu, Hâfız gazelinin kusuru değil, onun güzelliğidir. Hâfız'ın gazeli, beyitlerin görünürdeki süreklilik ve düzenini sağlamlaştıran bir bağ değildir. Hâfız'ın gazeli, okuyucunun zihninde bir çokgen hacmi şekillendirir. Ayrıca sözü edilen bu düzen ve süreklilik, şairin zihninde önceden oluşmamışsa verimli olmaz.

Diğer bir mesele de şudur: Hâfız'ın ve asrından sonraki şairlerin yazdığı, her beyti kendi ölçüleri içinde uygun ve yerleşik, kafiyesi ise diğer beyitlerle bağlantılı ve genel olan gazelleri vardır. Bu şekil, Hâfız'ın kendi arzusu ve ibda sanatıdır. Mazmunların parça parça olması ve beyitlerin görünüşteki dağınıklığı/özgürlüğü, sanat ruhundaki şüphe ve manaların ulaşmaması ile açıklanabilir. Hâfız, “Hâfız şiirinin bütün gazel beyitleri marifettir.(Divan-ı Hâfız, 281. gazel)” dediği zaman, açıkça her beytinde veya gazellerinin çoğu beytinde özgürlüğe/dağınıklığa işaret olduğunu belirtmiştir. Bir yerde şöyle der: “Hâfız bu nazm-ı perişânı yazdığı saatte fikir kuşu iştियakin tuzağına düşmüştü.”(Divan-ı Hâfız, 212. gazel)

Ayrıca, tevâzu ile kendi nazmını “perişân” olarak nitelendirmiştir. Kuruntuyla nazımda zıtlık görmemiş ve gaflette perişân olmamıştır. Gazellerinde -dış görünüşten iç dağılıma kadar-mazmunların bir şekilde çeşitlendiğini kendisi de itiraf etmiştir. Yine tekrar ediyorum, bu özellik, Hâfız'ın gazeli için kusur değil, onun güzelliğidir.

Arberry, Hâfız'ın elli gazel ve kıtasına yaptığı tercümelerine yazmış olduğu kısa önsözünde Hâfız'ın, Sadi'nin meydana getirdiği kemal gül bahçesine olan tutkunluğundan ve Sadi'den Hâfız öncesine kadar devam ettirilmiş olan mazmunların Hâfız'da toplanmasından ve gazel manalarının çeşitlenmesinden söz eder ve şöyle der:

“Hâfız, gençlik yıllarında eleştirilerden mutlu olduğu için görünüş ve mazmun bakımından bütünlük arz eden gazelini, biraz mertliğe ve hünere feda etmişti. Ancak yeni tarz ve şivedeki başarısı sayesinde iş yapmış ve ustaca bir düzen kurmuştu. Gazelin şekil ve süreti de harikulade bir hassasiyette idi. Keşfettiği bir metodu diğer sanatların terimleri ile bağlantılı olarak bir kontrpuan olarak adlandırdı. Bunda mazmunlar bir diğerinden tamamen bağlantısız olarak yapılabilir. Hatta beraber okunmamış, ama genel süslemeleri bir tavırda olan makamlar (âhenk), beğenilen bir âhenkliliğe tercih edilir.⁸

Şair (Hâfız), bu yeni tarzında zamanla daha çok tecrübe elde etti ve beğenilen yeni şiirlerini meydana getirdi. Hiçbir şekilde bir mazmunu sonuna kadar bir mantık üzere yazmayı gerekli görmediği için ayrıntılı ve dağınık mazmunları genel bir terkip ve kalıpta

⁸ Kontrpuan: Birkaç melodinin veya bir musiki cümlesinin kulağa ulaşır yer edinen uyumudur. Bu melodilerin tasavvuru yazılış şekliyle aynıdır. (Hüseynali Mellah, Hâfız ve Musiki, Tahran, Kültür ve Sanat Bakanlığı, 1351, 20. yıl).

topladı. Ayrıca tekdüzelige bir darbe vurması lazımdı. Kendi hazinesinde var olan mazmunları kullanmak ve bir şekilde dizmek kolay bir işti. Fakat Hâfız, kendi ibda gücüyle, sınırlı bir şekilde yaptığı başlangıçları, bu konu üzerinde yoğunlaştırmıştı. Okuyucu bu sayede, küçük bir işaretle mazmunların bağlantısını kavrayabilir.”⁹

Hâfız'ın tarzı bir çizgi değildir. Yani bir çizgi ve tekdüze bir mana değildir ki ona saldırı ve tenkit olsun. Hâfız, bir tren gibi sabırlı, saat gibi ölçülü ve sadece görevinin son bulması niyetiyle kendini ayarlayan biri değildir. Belki ortada olmayan yarı açılmış bir gonca ve dönen dairevi bir fiskiye gibidir. Bir çeşme gibi coşar. Özelliği ve yapısı bir halka, belki bir daire gibidir. Bütün tarzı, yaymak, ortaya koymaktır. Bu yüzden şiirini her yerden başlatabilir veya sonlandırabilir. Her tarzdaki okuyununu muhafaza eder ve her tarzdan kendi tarzına okuyucu gelir. Ayrıca okuyucusunu sıkıntı verici her unsur ve etkenden korur. Şiiri baştanbaşa huzur, akıllılık, kavrayış ve uyanıklıktır. Devamlı akan bir çeşme gibi Fizan'da da olsa birçok şeyi, garip manaları, insan nefsi ile çağırıştırır ve her şeyi kendi kendine halleder. Ama birlik ve kimliğini elinde tutamaz.

Hâfız'ın, kuşkusuz kaside tanımına uygun ve has bir niyetle yazılan kasideleri, gazeline oranla daha sağlam ve daha müstakildir. Ama gazelleri ile mukayese edilirse; acaba kasideler daha mı düzenli ve mana dolu; gazellerden daha mı sanatlıdır? Asla! Bir de gazellerini, mesnevileriyle (Âhû-yı Vahşi ve Sâki-nâme) karşılaştırın. Mesnevinin, çeşitli anlayışlarıyla ve bir beyitte sınırlı olan kafiyenin hareketi ile ve her beyitte yeni oluşumuyla İran şiirinin en bağımsız, en çabuk ve en iyi yürüyen formu olduğu malumdur. Bu karşılaştırmada Hâfız'ın mesnevideki sanat alanının, gazellerinden daha yüksek olduğu kesindir. O hâlde sanatlı olma mecburiyeti yönünden, mesnevi çok özgürdür. İçerik ve alan yönünden de gazelden daha seçkin ve bütündür.

Aynı şekilde yüce Kuran'ın en düzenli sûresi olan Yusuf Sûresi, bir macerayı baştan başa cümlelerle anlatır. Aynı uzunluktaki sûrelerle veya Kuran'dan diğer bir sûreyle karşılaştırın. Yusuf Sûresi, müspet unsur yanını, mantıklı süreklilik, devamlılık, zaman ve mekân düzenini baştan sona kadar korumuştur. Ama Kuran'ın diğer sûrelerinden daha feyizli ve daha sanatlı olduğunun farkına varılamamıştır.

⁹ Hâfız'ın Elli Şiiri, (Makaleler, Çeviriler ve Ekler, Toplama, Hazırlama ve Sunum), Arthur J. Arberry, Gambridge, Gambridge Üniversitesi Basımevi, 1970, Önsöz, s. 30-31.

Kuran Üslûbu Hakkında

Kuran tarzının en belirgin özelliği olan ilk okumadaki çekiciliği, tarifi mümkün olmayan bir şekilde meydana çıkar. Kalıcılık, akıcılık, sağlamlık, açıklık ve nazmı, tanınmış ve bilinmiştir. Tâhâ Hüseyin bu konuya işaret edip şöyle der:

“Örneğin Bakara Sûresi'nin konuları farklı, çok ve gariptir. Buna kanıt şudur: Bu sûre bir anda değil, zaman içinde parça parça nâzil olmuştur. Bu sûrenin ayetleri Allah'tan korkan, gayba iman eden ve namaza dikkat eden müminlerden bahseder. Günü geldiğinde Allah onları ayırır. Onlar peygambere indirilene ve ondan önceki peygamberlere indirilenlere inanırlar. Ahirete, hesaba, mükâfat ve cezaya iman ederler. Ayet şöyle başlamaktadır:
*اولئك على هدى من ربهم واولئك هم المفلحون*¹⁰

Sonra kâfir olanlar, korkutmanın ve terk etmenin kendileri için faydasız olduğu kimseler, hiçbir şekilde iman etmeyenler, kalpleri ve kulakları mühürlenmiş ve gözlerine perde çekilmiş olanlar için sıkıcı bir azap hazırlandığını söyler. O zaman, iman ettim diyen fakat iman etmeyen münafıklar, Allah'ı aldatmak isteyen ancak kendinden başkasını aldatamayan kimseler ve kalpleri hasta olan kişilerin hastalıklarını arttırıp onlar için sıkıcı bir azap hazırlandığını söyler.

Sonra, ilk yaratılışı ve Âdem'in yaratılışını açıklar ve İblis'in hikâyesinden söz eder: İblis'in Âdem'in yaratılması zamanında kendini büyük görüp meleklerle beraber ona secde etmekten kaçınmasından ve yasaklanan ağacın meyvesinden Âdem ve eşine hile yaparak yedirmesi sonucu onların cennetten çıkarılmasından, daha sonra Allah'ın Âdem'in tövbesini kabul etmesi gibi olaylardan söz eder.

Daha sonra, Yahudilerin kıssalarını uzun bir şekilde anlatmaya başlar. Onların takip ettikleri yollardan, Müslümanlarla ilişkilerinden ve peygamberle onların arasındaki çekişmelerden uzun uzun bahseder.

Ayrıca İbrahim'in kıssası da vardır. Kendi çocuğunu çorak bir vadide kurban etmesi olayından ve Mekke'de kendine ev kurmasından söz eder. Ayrıca bir kısım peygamber kıssalarını

¹⁰ “Onlar Rablerinden gelen bir hidayet üzeredirler ve kurtuluşa erenler de ancak onlardır.” (Bakara, 5)

anlatır. Ondan sonra kıblenin Beytül-Makdis'ten Mescid-i Haram'a nakledilmesinden, Safa ve Merve'den ve onların hak dinin iki alâmeti olmasından ve kıyamet gününde kâfirlerin hesaba çekileceği yerden tekrar söz açar. Ondan sonra iyilikseverlik ve faydalarından bahseder.

Bundan başka, kısasın hükmünü (kan isteme bedeli), evlada vasiyet hükmünü, orucun hükmünü, özellikle Ramazan orucunu açıklar. Hilâli soranlar ve ona cevap verenlerden söz eder. Cihat konusunda kısa bilgiler verip hacdan ve inatçı Kureys müşriklerinden bahseder.

Sonra kumar ve şarabın haram kılınmasını anlatır. İnsanların kendi durumlarına uygun bir şekilde beslenmelerini beyan eder. Dinin bir kısmında yer alan evlenme ve boşanma hükümleri, karı koca arasındaki bağlar ve boşanma hakkında bilgi verir. Annelerin kendi yavrularına süt vermelerini ve bu konuda kocaları üzerinde hakkı ve değeri olduğunu, süt çocukluğu meselesini ve sütannenin hakkının çocuğun babasından önce geldiğini anlatır.

Bunlardan sonra, söz Yahudilere gelir. Tâlut ve Câlut arasında geçen olayların hikâyesi, Davut'un Câlut'u öldürmesi ve Allah'ın Davut'a padişahlık, hükümet ve peygamberlik vermesi gibi olaylar bu arada anlatılır.

Sonra müminlere nasihatler verip kâfirleri kınar. Dinde zorlama ve baskı olmayacağı ve yoldan sapanların özellikleri açıklanır. İbrahim kıssasının bir bölümünde, Allah'tan bir nişan istediği zaman, insanları ne şekilde yaşattığı ve beslediği konusunda bilgi verildiğinden söz eder. Evet Allah, kendisinden ne istenirse verir ve yapar.

Sonra Kuran, müminlere sadaka vermelerini emreder ve bunda ısrar eder. Sadakanın hükümlerini insanlar için açıklığa kavuşturur. Sadakayı ve verilecek yeri en iyi ve en olgun şekilde anlatıp rehberlik eder.

Bundan başka, faizi haram kılar ve haram işlemenin zor olduğundan bahseder. Sonra müminlere, borçluluk, alıcılık, alış-satış konularında tavsiyelerde bulunur. Borçlu veya alıcı olduklarında, alım ve satım yaptıkları zaman bunları yazmalarını ister. İki veya bir erkek ve iki kadını şahitlikte kabul eder. Şahitliği gizlemeyi haram kılar. Aşıkârdır ki şahitliğini gizleyen kişinin kalbi günahkârdır.

Sonra sûreyi peygamber ve müminlerin zikredilen konularda hemfikir olduklarını belirterek sona erdirir. Onlar Allah'a, meleklerle, kitaplar ve gönderilen sahifelere, peygamberler arasında ayırım yapmadan hepsine iman ederler. Yaratıcıları onlara ferman gönderdiği zaman ona göre hareket ederler. Onun fermanını, emir ve yasaklarını duyarlar ve itaat ederler. Arzularını ondan yakarıyla isterler. Allah, bu kulları, geçici olarak hata yaptıkları veya gönderilenleri unuttukları zaman onlara çıkışmaz ve onlar da kendilerinden öncekiler gibi yapmazlar. Allah onların üzerine ağır yük yüklemes. Güç yetiremedikleri şeyi yüklemes ve onları affedip rahmet eder. Onlara, kâfirlere ayrı ve üstün dostlar verir.¹¹

Ayetlerin zahiri görünüşü bazı müsteşrikleri, amacından sapmış ve haddini aşmış hayali hipotezler ileri sürmeye ve kusur aramaya sevk etmiştir. Örneğin, Kuran'ı en iyi tanıyan Avrupalı bilim adamlarından olan ve Kuran'ı güvenilir bir şekilde İngilizce'ye tercüme eden¹² ve ona güzel bir önsöz yazan Richard Bell şöyle demiştir:

“Kuran'da bazı ayetler bir şey üzerinde dönüp durur bir şekildedir. Örneğin, *فباي الأء ربكما تكذبان*¹³ Rahman Sûresi'nin 12, 15, 18 ve 21. ayetlerinde açıkça görülür. Ve oradan sûre sonuna kadar anlam bağı, bir şekil üzerinde tekrar eder. Yine bunun gibi Mürselât Sûresi'nde *و يل يومئذ للمكذبين*¹⁴ ayeti dönüyor gibidir. Sanki manalar birbirine bağlıdır. Anlam, sûrenin başında artarak belirir, sûrenin sonuna doğru o ayeti birçok kez tekrar etmiş oluruz.

Kuran tarzının asıl özelliklerinden biri, ayetlerin kısım kısım ve nadir olmasıdır. Bir sûrede epey uzun bir ayetin düzenli ve akıcı olduğu görülür. Önceki nebilerin kıssalarına bağlı olan sûreler arasında bu bağ daha çoktur. Ancak onlarda da kesiklik mevcuttur. Ama bir şekilde, bütün olarak bir nebi hikâyesine bağlı olan ve en düzenli olan sûre, Yusuf Sûresi'dir.

Kuran'da “Sûreler, ayet ayet nazil olmuştur.” anlamında 17. sûrenin (İsra Sûresi) 106-107. ayetlerinde “Şüphesiz Kuran'ı sana kısım kısım, cüz cüz gönderdim ki onu ağır ağır okuyasın. Bu Kuran, indirdiğimiz en büyük kitaptır.” denilmiştir.

¹¹ Tâhâ Hüseyin, Âyine-i İslam, (çev: Muhammed İbrahim Âyeti), 3. Baskı, İntişarat-ı Risalet, s. 149-151.

¹² Richard Bell, Kuran: Çeviri, Sûrelerin Yeniden Düzenlenmesi, 2 cilt, Edinburgh, 1937-1939.

¹³ “O halde rabbinizin nimetlerinden hangisini yalanlayabilirsiniz?” (Rahman, 12)

¹⁴ “O gün (hakikatleri) yalan sayanların vay haline!” (Mürselât, 19)

25. sûrenin (Furkan) 32-34. ayetlerinde şöyle denmiştir: “Yine kâfirler sana itiraz edip niçin Kuran bir bütün olarak nazil olmadı derlerse, onun ayet ayet nazil olmasının sebebi şudur de: “Allah, onun kalbe kuvvet vermesi için ayet ayet indirdim demiştir.”

Ama bu ayetlerde her mertebenin nüzul derecesi şu kadardır denmemiştir. Ayetlerin nazil olma sebepleri veya nüzul özelliklerine genel olarak bir ya da iki ayette işaret edilir. Bundan da “Her inen ayetin derecesi kısadır” sonucu çıkarılabilir. Kuran’ın kendisi de bu sonucu destekler. Fakat bazı müstakil sûreler, ancak birkaç ayetten oluşur ve sınırlıdır. Uzun sûreler, genelde kısa ayetlerden oluşur. Aslında bu onun olgunluğudur. Genel bir değerlendirmeye gitmeden parçalara ayrılabilir.

“..Böylece okuyucu, sûrelerin çeşitli kısımlara ayrılmasını şekillendiren Kuran’ın vezin tarzını ve uygunluğunu anlar. Kuran’ın tercümesi ve tefsiri için bu vezin tarzı ve şart, yeterince kolaydır.. Bir sûredeki farklı ayetler arasında bağ ve ilişki yoktur denilebilir. Ancak bu söylenenin hemen sonuçlanması gerekmez. Bazen bu bağ ve ilişkinin manevî olması mümkündür ama bu şekilde bir bağın kurulmasına pek rastlanmamıştır. Çünkü kavram ve zamanda bir çeşitlilik ve farklılık vardır. Diğer taraftan, o kadar çok komşu ayet içinde manası aynı ve aralarında bağ olan ayetler görülmeyebilir. Bazen de zaman ve özellik açısından diğeriyle farklı olan ayetlerden teşkil edilmiş sûrenin olması mümkündür. Kuran’da bazı farklı ayetler bir sûrenin şemsiyesi altında toplanmıştır.

Bu işe yeni başlayan araştırmacılar, sûreleri ayetlere ve kısa bölümlere bölüp sınıflandırdıkları zaman, Kuran tarzı hakkında söz söyleyebilmişler ve onu ancak o zaman anlamışlardır.

Kuran’ın; dağınıklık, kalıcı olmama, şekilsizlik, heyecanlı tarz, önceden düşünmeme, düzensizlik, kışkırtıcılık gibi özellikler ve kavramlar içerdiği konusu, ısrar ve mübalağa ile iddia edilmiştir. Bilinmezlik, dağınıklar, ayrılmalar ve yer değiştirme gibi kavramların varlığı buna kanıt olarak gösterilmiştir.”¹⁵

Richard Bell’in Kuran’dan örneklere dayanan varsayımının özetindeki yanlış nokta şudur: Bell’e göre, sûrenin ortasındaki birkaç ayet, bir şekilde o sûrenin özellikleriyle ve kalan ayetlerle bağlantısızdır. Bu şekil, sayfaların ön ve arka yüzlerinde yazılmıştı. Yazıldığı zaman da bazıları yer değiştirmiş, yerinde sabit kalmamıştı.

¹⁵Richard Bell, Bell’in Kuran’a Girişi, W Montgomery Watt Tarafından Yeniden Düzenlenmiş ve Genişletilmiş Baskısı, Edinburgh, Üniversite Basımı, 72-75.

Buna birkaç örnek verir; meselâ Kıyamet Süresi'nin 16. ayetten 19. ayetine kadarki bölüm:

“Hızlı ve aceleci bir dille Kuran okuma. Çünkü Kuran'ı toplu ve okunmuş olarak sana okuruz. Sonra onun hakikatlerini açıklamak bize aittir.”

Yine Gâşîye Süresi'nin 17. ayetinden 20. ayetine kadarki kısımda şöyle geçer: “Acaba devenin nasıl yaratıldığını görüp düşünmüyor musunuz ve gökyüzünün nasıl yaratıldığını düşünmüyor musunuz? Ve dağların nasıl yükseltildiğini görmüyor musunuz? Yeryüzünün nasıl sağlamlaştırıldığına bakmıyor musunuz?”

Bu sûrede, önceki ayetlerle sonraki ayetler arasında açık bir ilişki yoktur. Ve bu özellik, sûre için garip düşmektedir.

Büyük İslâm ve Kuranbilimci Montgomery Watt, Bell'in bu önsözünü açıklayıp düzeltmiş ve biraz yumuşatmıştır. Kendi değerlendirmesinde şöyle demiştir:

“Öncelikle, Muhammed (sav) gerçi Kuran'ı kendi elleri ile yazmadı ama her zaman kâtipleri vardı. Kuran'ın yazımı hakkındaki hadisler, bu konuda ciddi bir eğitim verdiğini gösterir. Hatta yaygın ve itibarlı olan Zeyd Bin Sâbit nüshası, Ömer'in kızı ve peygamberin eşi olan Hafsa'da bulunmuştur. Ondan sonra yazar, peygamberin hayatta olduğu zamanlarda Kuran'dan nüsha veya nüshaların yazıldığı sonucuna gidiyor.

Öte yandan, çeşitli bölümlerinde bir diğeriyle irtibatı görülmeyen konuları içeren -80. sûre (Abese) ve 96. sûre (Alak) gibi bazı sûreler de vardır. Bunların varlığını kabullenen Bell, varsayımını tamamlayabilmek için bunları görmezlikten gelmiştir. Buradan şu sonuca ulaşabiliriz: “En azından bazı devirlerde Kuran'ın toplama ve kaleme alma ile sorumlu kimseler, ayetlerin, atlama ve eksikliği konusunda boşuna endişe duymamıştır. Çünkü bu nokta kabul edilmiştir. Sonuçta bir sûrede görülmeyen bazı ayetlerin, diğer konu ile bağlı olduğu, kabul edilmiştir. Yeniden yazılması ve kitap hâline getirilmesi yanlış değildir. Ayetlerin dağınıklığı devam etmiştir.” Bu ihtimaller Bell'in söylediklerini daha çok şüpheli hâle getiriyor.

Ayrıca, Bell'in varsayımını herhangi bir tarafı kapatamıyor. Araştırmacıların ve Kuran bilimcilerin karşılaştıkları sorun, bazı ayetlerin birleşme bağı ve sıralanmasının yokluğudur. Ama Bell, bu zorluk karşısında zaten karmaşık olan varsayımını ilerletmiş,

“Yazılan bazı olaylar kitap hâline getirilme zamanında yer değiştirmiştir.” iddiasında ısrarcı olmuştur. Onun için, “Kuran’daki birçok konuya Bell’in hipotezini uygulamak mümkün değildir” diyebiliriz.

Diğer taraftan İslâm tarihine karşı ilgi ve Kuran’ın toplanması, kitap hâline getirilmesinde gösterilen dikkat ve Kuran evliyası olan kurra ve Hâfızların yazılı olmayan nakillerinin önemi, bu varsayımın değerini daha da düşürmüştür.¹⁶

Arthur J. Arberry (ö. 1969) en büyük ve en çalışkan batılı Kuran ve İslâmbilimcilerden biridir. Değerli eserlerinden Arapça’dan İngilizce’ye tercüme ettiği “Nazîr-i Muallakât-ı Seb’a, Aynulkuzât-ı Hemedâni’nin Şekvülgaribi ve Kelâbâzi’nin Et-ta’rifî” gibi eserler Montgomery Watt’a göre çevrilen Kuran tercümelerinin en önemlileridir. Arberry, Kuran tercümesine yazdığı mukaddemesinde, bir ayet hakkında şöyle diyor:

“Kuran, bir düzene bağlı olarak, her çeşitlilikte nazil olmuştur. Bu çeşitliliklerin çoğu da mantıklıdır. Kuran okuyanlar, sadece bir tercüme okuma çaresizliğinde ise, kendi diline göre ince, dakik olan parça parça dokudan ve Kuran sûrelerinin birbirine bağlı olmamasından ve farklılığından elbette hayret ve korku duyacaktır. Bu bilinen farklılık, yanılgiya ve ilk kâtiplerin istinsahlarına dayandırılmıştır. Bu dokunun Kuran’ın kendisinde var olduğuna inanıyorum. İçerik, anlam, görüş, kapsama gibi kavramların hepsine birden bakmıştır. Bazı münekkidler şaşkına çeviren zorluklar Kuran açısından kolaydır. Kendinden geçmiş bu münekkidler, Kuran’ı yorumlarken peygamberin fesâhat okyanusuna da başvurarak değerini bilerek tahlil etmelidirler. Sonuç olarak her sûrede bir birlik vardır ve Kuran’ın tamamı tek vahiy gibidir. Yeri en yüksektedir.¹⁷

Kuran’ın farklılık arz etmesi, çeşitlilik ve düzeni yeni değildir ki müsteşriklerin eserlerine kalsın. Bu nokta nüzulün ilk zamanlarında hissedildi. Suyuti ‘Esbabü’n-Nüzul’ de İsrâ Sûresi’nin 88. ayetinin nüzul sebebini açıklarken ravilerden söz etmiştir. İbni Abbas rivayetinde: Resul-i Ekrem(sav)’den şöyle nakledilmiştir: Selam Bin Meşkum Yahudilerden bir cemaatle peygamberin huzuruna geldi ve dedi: “Sana nasıl tâbi olalım? Çünkü sen kiblemizi ve kitabımızı terk ettin. Hem getirdiğin kitapta, Tevrat’a nazm ve düzen bakımından benzerlik yoktur. Öyle bir kitap getir ki

¹⁶ Bell, a.g.e. -özet ve tercüme, s.105-107.

¹⁷ Arberry, Arthur J., Kuran Açıklaması, Kum, İslami Çalışmalar Merkezi, Giriş.

alışılmış ve tanınmış olsun. Senin getirdiğinin benzerini biz de getiririz.” Daha sonra Allah tarafından ayet nazil oldu:

قُلْ لئن اجتمعت الانس والجن على ان يبتوا بمثل هذا القرآن لا يأتون بمثله ولو كان بعضهم لبعض ظهيرا¹⁸

“Mecmû'ü'l-Beyân”, Kuran'ın en güvenilir ve hoş içerikli eski bir tefsiridir. Yazar tefsirini, açık söz söyleme, kelime, mana, nazım ve okuma gibi konulara göre düzenlemiştir. Ve nazım zeylinde, aralarında bağ olmayan ve zor bulunan ayetleri bir diğerine bağlamış ve açıklığa kavuşturmuştur. İslâm âlemindeki en büyük Kuran âlimlerinden olan Suyûti, meşhur İtkan'ın bir bölümünde bu konu hakkında bilgi vermiştir. Ve bir risalesinde bu şekilde açıklamalı tarzda ayetler vermiştir.

Kuran'ın sûre ve ayetlerinde ayrılık ve çeşitlilik o kadar açık olduğundan, bu konudaki diğer fikirlere yer vermiyoruz. Bu yeterlidir. Okuyucuları, Kuran'ın her sûre ve bölümünü, üzerinde düşünerek okumaya davet ediyoruz.

Kuran'ın çok çeşitli ve farklı meseleleri kitap hâline getirilirken, özel bir çabanın olması gerekir. Yani kıssalar, akideler, hükümler, gayba ait haberler, çeşitli sıfatlar, muhâliflere cevap verme gibi konuların peş peşe işlenmesi gerekir. Falan bölümü Nuh (as) tufanı hakkında, falan bölümü Hud (as), Salih (as) ve Ad ve Semud hikâyeleri hakkında, birkaç bölümü Yunus (as) hakkında, birkaç bölümü Ashab-ı Kehf hakkında, birkaç bölümü Musa (as) ve Firavun hakkında, birkaç bölümü İsa (as) hakkında, birkaç bölümü Tevrat'ın tasdiki ve tahrifi hakkında, birkaç bölümü cennetin özellikleri ve nimetleri hakkında, birkaç bölümü cehennem ve ahâlisi hakkında, birkaç bölümü Allah'ın birliği ve yolu, onun varlığı, isbatı, ona dönüşeceği, tefekkür ve düşünceye davet etmesi hakkında ve kavimlerin, fertlerin, salihlerin ve kötü insanların hayat hikâyeleri hakkında, birkaç bölümü peygamberin nübüvveti hakkında, birkaç bölümü bilgi; münafık reisleri hakkında, birkaç ayeti gaza ve seriyyeler hakkında, birkaç ayeti Muhacir ve Ensar'ın özellikleri hakkında, birkaç ayeti hükümler, ibadet ve ameller üzerine, birkaç ayet hikmet, ahlâk ve nasihat hakkında olan bir kitaba sahip olalım. Yoksa gerçekten ondan daha cansız ve okunmayan bir kurallar mecmuası olmaz.

Bütün bu güzellik, canlılık ve feyizler Kuran'ın şimdiki mucizeleridir. Örneğin, geçmişte ve şimdi yazılan bütün risalelerde

¹⁸ “De ki: Andolsun, bu Kuran'ın bir benzerini ortaya koymak üzere ins ü cin bir araya gelseler, birbirlerine destek de olsalar, onun benzerini ortaya getiremezler.” (İsra, 88)

hüküm ayetlerinin olduğu bölümlerle, genelde hüznü veren veya az okunan esaslar ve cezalarla ilgili ayetler arasında hiçbir fark yoktur. Nefes kesen peygamber hikâyeleri bölümü, süslü efsaneler ve uzun sözler, diğerlerine göre daha dikkat çekicidir. Selam Bin Meşkum'un Resulullah'ın huzurunda söylediği dağınıklık, ayrılık konusuna gelince Tevrat'ın kıssaları da çok bu şekilde değil midir? Yahudiler bu konuyu irdeleyip karşı çıkmakla cesurca mucize mi göstermiş oldular ya da nüfuzları mı arttı? Bu şekildeki zorluklar farazidir. Yani konu konu olan ve açık, mantıklı ve çeşitli bir kitap olan Kuran yücedir. Örneğin, Allah'ı isbat ve birliğini vasıflandıran ayetler gelirken beraberinde buna uzak düşen iman ve duaya rağbet ettiren, müminlerin hâllerini, özelliklerini anlatan ayetler, küfür ve imansızlıktan sakındıran ayetler gelir. İslâm peygamberine (sav) bir ayet geldiği zaman, daha önce gelmiş peygamberlerin sözleri, çektikleri eziyetler ve gösterdikleri sabır ona gönül rahatlığı verir. Çünkü her bir peygamberin sözü kendisiyle ilgili yerde gelmiştir.

Bu noktada söylenen şeyler, Kuranbilimciler arasında ve eserlerinde eskiden beri söz konusu olmuştur. Hattâbî (Ebu Süleyman Hamid Bin Muhammed-i Kamerî, s. 319-388) Kuran'ın mucizeliğini isbat eden, en eski ve en sağlam kitaplardan olan İ'câzu'l-Kur'ân adlı eserinde şöyle der: "Allah, söz ve anlaşmaları, korkutma ve müjdelemeleri birbirine karşılık olarak verir. Çünkü bir hedefe kilitlenmişlerdir." Ardından şunu söyler:

"Ama söyledikleri gibi eğer 'Kuran'ın nüzulü, fasılalı bir yol üzere (cüz cüz ve kısım kısım) olsaydı her bir ilim kendine has bir yere sahip olurdu. Onun nazmı daha iyi ve faydası daha yüksektir.' cümlesine verilecek cevap şudur: Kuran'ın bu şekilde olması yani farklı şeyleri bir sûrede toplaması ve bir bölümde farklı ayetlerin nazil olması, her gurubun ayrı ayrı olmasının sebebi, faydasının daha genel olması içindir. Yoksa her anlam ve konuya bir sûrenin ayrılması gerekirdi. Hiçbir şey ondan daha çeşitlilik arz etmez. Örneğin, inatçı ve inkârcı bir kâfir herhangi bir konuda bir sûre işittiği zaman tam ikna olamıyordu. İkna için gerekli olan başka bir ayet diğer bir sûrede gelir. Sonra, sadece tek sûrede çeşitli ve yüksek manaların toplanması, ayrı olmasından daha faydalıdır. Allah daha bilgilidir. Allah'ın (azze ve cell) sözü hoştur. Kullarının itaat ve gayretlerini bununla topladığı için Kuran, indirilme düzeni bakımından bölüm bölümdür."¹⁹

¹⁹ Ebu Süleyman Hamid Bin Muhammed el Hattâbî "Beyân-ı İcâzü'l Kur'an" Selas-ı Resail fi İ'câzu'l-Kuran, li'r-Remani ve'l-Hattâbî ve Abdülkâhirü'l-Cürcânî, 2. Baskı, Kahire, Darü'l-Maârif, H. 1387, s. 54.

İslâmbilimciliği alanında benzersiz, diğer dinler ve İslâm hakikatlerini elde etmiş olan Frithof Schuon “İslâm Hakikatlerinin Anlaşılması” adlı kitabında Kuran’ın üslubu hakkında şöyle yazmıştır:

“Kuran, Kitab-ı Mukaddes (Ahitler) gibi Allah’tan ve birçok şeyden (şeytandan, cihattan, miras kanunlarından vb.) söz eder. Belki bu yönere Kitab-ı Mukaddes daha az yer vermiştir. Diğer kitaplar, Allah ve diğer meselelerle kendilerini süslemişlerdir. Bu yönüyle Kelam-ı Kudsi, ilâhî olarak görünür. Eğer dışarıdan bakılırsa bu kitap yaklaşık dörtte birinin son kısmından başka, şiir değilse de büyük ölçüde şairanedir. Başlangıçta bu kitap, söylenen kıssaların bazı konularında az çok irtibatsız, çeşitsiz ve anlaşılmaz olarak görünür. Önceden haberi olmayan okuyucu, metnin kendisini veya tercümesini okursa (çoğunlukla uzun sürelerde) kapalı sözler, tekrarlar ve kara kuru özelliklerle karşılaşır. Hissî haz, güzellik, seslerin güzelliği, doğruluk ve makamlı okumak gibi özelliklerin bir kısmı eksiktir. Bu şekildeki zorluklar Kitab-ı Mukaddes’te de çoklukla vardır.²⁰ Örneğin “Süleyman’ın Gazelleri” bölümünde ve “Povvel Roswell Risaleleri”nin bazılarında çeşitsizlik ve dağınıklık vardır. Cebrail ile madde arasında olan insan dili, ilahî kelamla kıyaslanmayı kabul etmez. Zavallı dil ve fani beşer, semavî kelamın baskısı altında sanki binlerce parçaya bölünür. Sanki Allah binlerce hakikati söyleyebilmek için bir avuç kelimeyi, ihtiyarında değilmiş gibi manalarla dolu işaret ve telmihlerle, ifade değişikliği, hitap, kısaltma, uzatma ve kinayelerden yararlanmak zorunda kalmıştır.²¹

Sonuç

Kuran sürelerinde ve Hâfız’ın gazellerinde farklılık, kesiklik ve çeşitliliğin görünmesi, bu iki büyük kitap için kusur değil, aksine onların sanatsallığı ve güzelliğidir. Bu özellikler onlara derinlik ve gizemlilik kazandırır. Ama yine de “çalınan her nağmenin altında bir yere ulaşan bir yol vardır.” Hâfız kavmimizin hâfızasıdır. Garip ve garazlı bir insan “Biz İranlılar Hâfız’ın Divanı’yla Müslümanız. Bu insan sayesinde biz Kuran’ın üslubunu tanıdık” diyebilir. Ama durum öyle değildir. Bu iki kitap mefhum bakımından birbirine yakın ve yardımcıdır.

²⁰ Bu düzensiz alan, Kuran’ın tarzı değil, dilidir. Eski Arap şairlerinden biri Kur’an’da birçok eksiklik olduğunu iddia etmişti. Ama ilâhî kelam insan tarafından ortaya konulan bir kelâmın tarzından daha üstündür. Eski şark divanlarında, mukaddes metinlerin tarzları şu güzellekle sınıflandırılmıştır: “Onlar kubbe gibidirler, başlangıç ve bitişleri sanki birdir.”

²¹ Frithof Schuon, Understanding İslam (İslam’ı Anlama) çev.: D. M. Matheson, London, Allen and Unwin Ltd., s. 44-45.

Hâfız altmış yetmiş yıl boyunca az çok, gizli açık, şehirde ve yolculukta, medrese ve mescitte, mutluluk ve sıkıntıda, çocukluk, gençlik, orta yaş ve ihtiyarlıkta, her makam ve mevkide hayatını Kuran'la beraber geçirmiştir. Zihin ve dilini inceliklerle, gerçeklerle, ezberlemekle, dersle, okumakla, tefsir ve yorumla meşgul etmiştir. Kuran'da olan her köşe ve kenar, gölge ve alacakaranlık, gizli ve açık sözler, alıştığı için, ona manevi yönden mutluluk verir. Kuran ayetlerini kendi beyitleri gibi düşünür.

Sadî'den beri var olan tarzı ile Fars gazel tarihi, Hâfız'da yeni bir inkılap geçirmiştir. Arberry'e göre Hâfız, gazelde monoton olan mazmun ve manaları başka bir şekle sokmuştur. Kuran'ın sûrelerinde yüksek, derin, dikkate değer dil mizahları ve yapısı vardır. Hâfız gazelinin şekil ve tarzı da Kuran sûrelerinin bu yapısından etkilenmiştir.